

MÜTALİƏ PSIXOLOGİYASI

MƏMMƏDOV E.E.

BDU, Kitabxanaşünaslıq kafedrası, müəllim

eldaniz@hotmail.com

Bu məqalədə müəllim, insanların şəxsiyyət kimi formalaşmasında onun rolu, bu haqda elmi-nəzəri və ədəbi fikirlər, həmçinin müəllimin sosiologiyası, pedaqogikası və psixologiyası məsələlərindən bəhs olunur.

Açar sözlər: Bibliopsixologiya, kitabxana xidməti, müəllim, müəllim pedaqogikası, müəllim psixologiyası, müəllim sosiologiyası.

Məlumdur ki, müəllim şəxsiyyətin öz mənəvi tələbatına müvafiq psixoloji fəaliyyətidir. O, elmi və bədii sözlə mənəviyyətə təsir göstərmək, mənəviyyət sahibini real, məqsədyönlü və xeyirxah fəaliyyətə sövq etmək, əxlaqi keyfiyyətlər aşılamaqla bütövlükdə cəmiyyətin, eyni zamanda hər bir fərdin ayrı-ayrılıqda həyatında müstəsna əhəmiyyətə malikdir.

Bildiyiniz kimi, cəmiyyətdə insanı müəllimə cəlb edən səbəblər haqqında kifayət qədər müxtəlif fikirlər söylənilmiş, tədqiqatlar aparılmışdır. Lakin bunu ilk dəfə müstəqil bilik sahəsi kimi dünya elmi müstəvisinə çıxaran, klassik rus kitabxanaşünaslığında kitabxanaçılığın fəlsəfi problemlərinə dair böyük və dərin nəzəri irs qoymuş şəxsiyyətlərdən biri, görkəmli rus alimi Nikolay Aleksandroviç Rubakin (1862-1946) olmuşdur. O, bütün mənəvi həyatını kitab, oxucu və müəllim problemlərinə həsr etmiş və bunun nəticəsidir ki, «Bibliopsixologiya»nın (yunan. «biblion» - kitab və «psyche» - ruh + «logos» - təlim) əsasını qoymuşdur. Bu problem N.A.Rubakinin yaradıcılığının qızıl xəttidir.

N.A.Rubakinin birinci rus inqilabının (1905-1907) iştirakçısı olması səbəbi ilə 1907-ci ildə Rusiya imperiyasından İsveçrəyə mühacirət etmişdir. O, burada 22 oktyabr 1916-cı ildə Jan Jak Russo adına Cenevrə Pedaqoji İnstitutunda «Bibliopsixologiya» bölməsini açmağa müvəffəq olur. 1929-cu ildə isə İsveçrənin Lozanna şəhərində Beynəlxalq Bibliopsixologiya İnstitutunun əsasını qoyur. N.A.Rubakin 280-ə yaxın kitab və kitabçanın, 350-dən çox elmi məqalənin müəllifidir. Onun «Kitablar arasında», «Oxucu və kitab psixologiyası» əsərləri bibliopsixologiya dair geniş yayılmış elmi ədəbiyyatlardandır.

N.A.Rubakin öz əsərlərində «Bibliopsixologiya»ya iki fərqli elmi tərif vermişdir:

I. «Bibliopsixologiya kitabçılıq işini əhatə edən sosial mühit (zaman və məkan) şəraiti ilə əlaqədar inkişaf və tənəzzül prosesinin psixologiyasıdır».

II. «Bibliopsixologiya sosial psixoloji təsir haqqında elmdir».

Kütləvi oxu (müəllim), əsasən, kitabxanalarda baş tutan böyük bir proses olduğundan, N.A.Rubakin kitabxanayı «Bibliopsixologiya»nın əsas tədqiqat obyektini kimi qəbul etmişdir. Bu nöqteyi-nəzərdən istər sovet, istərsə də rus kitabxanaşünaslıq elmində «Bibliopsixologiya»ya «Kitabxana psixologiyası» elmi kimi yanaşılarsa da, müəllimin öz əsərlərində bu elmə verdiyi təriflərdən də göründüyü kimi, bu, kökündən yanlış fikirdir. Məncə, bu elm sahəsinə «Müəllim psixologiyası» kimi yanaşmaq daha doğru olardı.

Belə ki, N.A.Rubakin kitabxanayı sosial-ictimai şüurun formalaşmasında böyük rol oynayan vasitə kimi qiymətləndirmişdir. O, kitabı müəyyən biliyi, elmi özündə əks etdirən kitabxananın kiçik modeli kimi təqdim edir. Beləliklə, «nə üçün kitab dedikdə kitabxana göz önünə gəlməsin?», - deyər, kitabxana işini diqqət mərkəzinə gətirmiş olur. Lakin N.A.Rubakin xüsusi olaraq qeyd edir ki, «Bibliopsixologiyanın vizual mənada xüsusi obyektini dedikdə, məhz kitab işi nəzərdə tutulur». Nəticə olaraq onun yaratmış olduğu yeni bilik sahəsi - bibliopsixologiya kitab işi və onunla bağlı məsələlərin psixologiyasını araşdıran elm kimi çıxış edir.

Hal-hazırda cəmiyyətdə kitabla ünsiyyət, çap və elektron nəşrlərin qavranılma formaları barədə müxtəlif fikirlər söylənilsə də, müəllim nəzəriyyəsi, onun elmi-metodoloji xüsusiyyətləri elm almində hələ də formalaşmaqdadır. Bu da çox güman ki, müəllimin bir çox elmlərin maraqlı dairəsinə daxil olmasından, həmçinin informasiya cəmiyyətində müəllim (qiraət) prosesinə həm oxucu, həm də istifadəçi nöqteyi-nəzərdən yanaşma prinsipindən irəli gəlir. Bununla yanaşı, müəllim nəzəriyyəsinin əsas tədqiqat istiqamətləri müəyyənləşdirilmişdir. Bunlar müəllim sosiologiyası, müəllim pedaqogikası və müəllim psixologiyasıdır.

Müəllim sosiologiyası - cəmiyyətdə qiraət prosesi ilə əlaqədar fəaliyyətə aid olan sosial faktları və qanunauyğunluqları öyrənən xüsusi sosioloji bilik sahəsidir. Müəllim sosiologiyasının əsas məsələləri - sosial-iqtisadi və siyasi şəraitdə qiraət prosesinə olan ehtiyacları aşkar etmək, oxucu (istifadəçi) marağının sosial xüsusiyyətlərinin əsaslarını və mədəni hadisələr sistemində qiraətin insan varlığının daxili dünyasının formalaşmasında başlıca mövqeyini müəyyən etməkdir.

Müəllim pedaqogikası - ümumi pedaqoji və sosial-mədəni problem kimi, cəmiyyətdə qiraət prosesinə olan səyləri artırmaq üçün istifadə olunan elmi ifadə, xüsusi pedaqoji bilik sahəsidir. Bu, əlavə təhsil və maarifləndirici fəaliyyət kontekstində, hər hansı bir əhəmiyyətli mövzuda müəllim (qiraət) prosesinə dair pedaqoji metodların axtarılması və öyrənilməsidir.

Müəllimin elmi-tədqiqat istiqamətləri müəllim psixologiyası tərəfindən araşdırılan problemlərlə, yeni müəllim prosesinin psixoloji məzmunu, mexanizmi, qavrayış, təfəkkür, nitq və şüur mərhələləri ilə məhdudlaşmır. Öz

təsir obyektini və əhatə dairəsinə görə mütləq psixologiyası ilə haradasa yaxınlıq təşkil edən mütləq pedaqogikası məhz bu vəzifələrin yerinə yetirilməsini nəzərdə tutur. Mütləq pedaqogikası ilk növbədə mütləqin, hissi predmetlərlə ifadə olunan emosional-tərbiyəvi, eyni zamanda təfəkkür materialları vasitəsilə idraki funksional xüsusiyyətlərini araşdırır. Bütün bunlarla bərabər, sistemli mütləqin elmi-nəzəri, həmçinin təcrübi əsaslarının işlənilib hazırlanması, onun həyata keçirilməsi yollarının müəyyənləşdirilməsi, mütləqin daha çox keyfiyyət göstəricilərinin aşkar edilməsi problemləri də mütləq pedaqogikasının tədqiqat obyektlərindədir.

Elmi fənn kimi «Oxucularla iş»in («Kitabxana xidməti»nin) psixologiya elmi ilə qarşılıqlı təsiri nəticəsində «kitabxana psixologiyası» yaranmışdır. «Kitabxana xidməti»nin psixologiya ilə əlaqəsinin vacibliyi onunla izah edilir ki, oxucunu (istifadəçini) psixoloji cəhətdən ətraflı öyrənmədən, oxucu (istifadəçi) marağı, mütləq psixologiyası və kitabın (elektron nəşrin) dərk edilməsinin psixoloji mahiyyəti haqqında biliklər əldə edilmədən oxucunun (istifadəçinin) mütləqini istiqamətləndirməyin nəzəri və təcrübi problemlərinin həll edilməsi qeyri-mümkündür.

Mütləq psixologiyası - qiraət bacarığının formalaşması, ədəbiyyatın qavranılıb dərk edilməsi, mütləqə dair psixoloji proseslərin və hüquqi vəziyyətlərin rol və xüsusiyyətlərini, onların qiraət məhsullarının keyfiyyətindən və şəxsiyyətin psixoloji xüsusiyyətlərindən asılılığını öyrənmə bilik sahəsidir.

Qanunauyğun haldır ki, mütləq psixologiyası insanın psixoloji xüsusiyyətlərindən, şəxsiyyətin özünəməxsus müxtəlif xarakterik cəhətlərindən çox asılıdır. Belə ki, istənilən qiraət məhsulunun seçilməsi, onun dərk edilməsi və qiymətləndirilməsi həmin insanın (oxucunun, istifadəçinin) mütləq tələbatından, mütləq marağından, onun mütləq mədəniyyətinin və zövqünün inkişaf səviyyəsindən çox asılıdır.

Göründüyü kimi, mütləq məsələlərini tədqiq edən bilik sahələrinin - mütləq sosiologiyası, mütləq pedaqogikası və mütləq psixologiyasının başlıca məqsədi qiraət məhsulunun təbliğini, yayılmasını, insanlar (oxucular, istifadəçilər) tərəfindən mənimsənilməsini, onların (oxucuların, istifadəçilərin) maraqlarına, sorğu və tələblərinin səviyyələrinə müvafiqliyini, mütləqin forma və üsullarını tədqiq etməkdir.

Azərbaycanda mütləq nəzəriyyəsinin əsas tədqiqat istiqamətlərinə dair məsələyə kitabxanaşünaslıq elmi nöqteyi-nəzərdən ilk yanaşmalar XX əsrin 60-cı illərindən başlayaraq professor Abuzər Xələfovun təşəbbüsü və rəhbərliyi altında Bakı Dövlət Universitetinin «Kitabxanaşünaslıq» kafedrasının müəllim heyətinin elmi əsərlərində, konfrans və mühazirə materiallarında təsadüf edilir.

Bu problemə əsərlərində daha çox toxunan Bakı Dövlət Universitetinin «Kitabxanaşünaslıq» kafedrasının dosenti, filologiya elmləri namizədi Sahib Mirzalı oğlu Rzayev (1938-2013) olmuşdur. Kitabxana işi sahəsində professional əmək fəaliyyətinə 1959-cu ildə indiki M.F.Axundov adına Azərbaycan Milli Kitabxanasından başlayan S.M.Rzayev 1961-ci ildə Bakı Dövlət Universitetinin Kitabxanaçılıq fakültəsini, 1966-cı ildə isə Azərbaycan Dövlət Pedaqoji İnstitutunu bitirmiş və 1967-ci ildən ömrünün sonunadək Bakı Dövlət Universitetinin Kitabxanaçılıq-informasiya fakültəsinin müəllimi vəzifəsində çalışmışdır. Onun 2008-ci ildə «Bakı Universiteti» nəşriyyatında işıq üzü görmüş «Kitabxana xidməti» adlı əsərində kitabxanalarda oxuculara xidmət sistemi, onun forma və üsulları, xidmət texnologiyasının məzmununu ilə yanaşı, oxucu marağı, oxucu tipologiyası, mütləq psixologiyası, mütləq sosiologiyası və mütləq pedaqogikası kimi mühüm problemlərin şərhli verilməsi.

Bu məsələyə tarixilik prinsipi ilə yanaşaraq yaxın keçmişə nəzər salsaq, görürük ki, maarifçi Azərbaycan mütəfəkkirlərinin görkəmli nümayəndəsi sayılan Abbasqulu ağa Bakıxanovun (1794-1847) əsərlərində də bu problem qabarıq şəkildə işıqlandırılmışdır.

A.Bakıxanov bir alim kimi pedaqoji məsələlərlə də məşğul olmuş, uşaqların və gənclərin tərbiyəsi ilə əlaqədar olan iki əsər yazmışdır. Onlardan biri «Təhzibül-əxlaq», digəri isə «Kitabi-nəsihət»dir.

«Təhzibül-əxlaq» (Əxlaqın saflaşdırılması) müəllifin pedaqogika və psixologiyaya aid elmi və nəzəri məsələləri əhatə edən fəlsəfi əsəridir. Əsər fars dilində yazılmış müqəddimə, 12 fəsil və nəticədən ibarətdir. «Təhzibül-əxlaq» əsərinin əsas məqsədi gəncləri pis əməllərdən çəkəndirmək, onlarda nəcib və gözəl əxlaqi normaları tərbiyələndirməkdir. Şəxsiyyətin lütövlütyü, vicdan təmizliyi, doğruluq, ədalət, mərdlik, yoxsul və məzlumlara hamilik, insanlarla yaxşı rəftar, düşkün ehtiraslardan özünü saxlamaq, dünya malına tamah salmamaq, şöhrətpərəstlikdən çəkinmək, təvazökarlıq, zəhməti sevmək, elm və maarifin bayrağını hər şeydən uca tutmaq, vətənə və xalqa məhəbbət və sairə «Təhzibül-əxlaq» əsərinin irəli sürdüyü əsas əxlaqi məsələlərdir.

«Təhzibül-əxlaq»da müqəddimədən sonra gələn «Etidala riayət», «Yaxşı işlərin fəziləti», «Can sağlığının qazanılması», «Şöhrətin böyanı» fəsilləri əxlaq normalarının şərhinə həsr olunur. A.Bakıxanovun əxlaq nəzəriyyəsi onun insanlığa, vətənə və xalqına olan məhəbbəti, maarifçi və demokratik dünyagörüşü ilə bağlıdır. O, bu nəzəriyyəsi ilə gənclərdə elə gözəl əxlaqi sifətlər tərbiyə etmək istəyir ki, onlar müasir cəmiyyətin faydalı və xeyirxah üzvləri olsunlar, onlardan xalqa zərər toxunmasın.

«Təhzibül-əxlaq»da A.Bakıxanov nəzəriyyə ilə təcrübənin (elmlə əməlin) qarşılıqlı əlaqə və münasibətini təyin etməyə çalışır. Elmlə əməlin birindən asılı olduğunu izah edərkən, elmə üstünlük verir.

A. Bakıxanovun ikinci pedaqoji əsəri «Kitabi-nəsihət» və ya «Nəsihətnamə»dir. «Kitabi-nəsihət»də 103 nəsihət vardır. Əsər müəllifin kiçik müqəddiməsi və dini nəsihətlərlə başlanır.

Dini nəsihətlərdən sonra dövlət başçısına (padşaha), ata-anaya, böyüklərə itaət və ehtiramın vacibliyi, həyat və məişət məsələləri ilə əlaqədar əxlaqi nəsihətlər verilir. Əxlaqi nəsihətlərin əksəriyyəti «Təhziübül-əxlaq»dakı əxlaqi nəzəriyyə ilə sıx bağlıdır. «Kitabi-nəsihət»in girişində müəllif əsərinin izlədiyi əsas məqsəddən danışarkən tərbiyə və təlimə dair yazılan kitabların uyğunsuzluğundan, çətin dildə yazılmasından şikayət edir.

«Kitabi-nəsihət» əsərində əsas məqsəd özündən böyüyə hörmət, ata-ananı sevmək, onların itaətindən çıxmaq, qohum-əqrəbaya mehribanlıq, dostluqda sədaqət, işdə və haqq-hesabda düzlük, doğru danışmağa adət etməkdir. Həmçinin pis və «hərzəgu» (boşboğaz) adamlarla ünsiyyət etməmək, özünə rəva görməyən işi başqasına rəva görməmək, həyatdakı çətinliklərə və müsibətlərə dözmək, səbirli olmaq, mərdlik və qorxmazlıq, zəhməti sevmək, tənbelliyə nifrət, elm və təhsilə həvəs və s. bu kimi əxlaqi nəsihətlər «Kitabi-nəsihət»in əsas məzmununu təşkil edir.

Beləliklə, həm bədii ədəbiyyat, həm də elmi-nəzəri faktlardan gördüyü kimi, insanların informasiya əldə etmək üsullarından biri olan mütaliə istər informasiya cəmiyyətində, istərsə də bundan əvvəlki dövrlərdə insanların qiraət etmək tərzləri və motivlərinə, eyni zamanda yaş, peşə, cins, sosial faktorlara görə təsnifləşdirilmişdir. Bu məsələni tədqiq edən bilik sahələri, əsasən, mütaliə prosesinin psixoloji mexanizmini, fərdi-psixoloji, fikri proses kimi spesifik xüsusiyyətlərini, elmi araşdırmaya daha çox ehtiyacı olan qavrayış və digər idrak proseslərinin (diqqət, hafizə, təfəkkür, təxəyyül) sistemli mütaliəni şərtləndirən amillər kimi öyrənilməsi məsələlərini əhatə edir. Həmçinin bu bilik sahələri insanı (oxucunu, istifadəçini) bütün xüsusiyyətləri ilə birgə kompleks halda tədqiq edərkən, eyni zamanda bu problemin digər tədqiqat obyektləri olan kitabı, müxtəlif ənənəvi çap və elektron nəşr məhsullarını, onların struktur komponentlərini və qavranılması tərzini, eləcə də bədii və elmi qavrayışın psixoloji aspektlərini də yaddan çıxarmır.

ƏDƏBİYYAT

1. Xələfov A.A. *İnformasiyalaşdırılmış cəmiyyətin xüsusiyyətləri və problemləri // Respublika. – 2002. – 17 aprel.*

2. Rzayev S.M. *Kitabxana xidməti: Dərslük. Bakı: Bakı Universiteti Nəşriyyatı, 2008, 337 s.*

3. *Библиотечное обслуживание: учеб.-метод. Пособие / Т.В.Дергилева; Гос. публич. науч.-техн. б-ка Сиб. отд-ния Рос. акад. наук; Новосиб. гос. пед. ун-т. – Новосибирск: ГПНТБ СО РАН, 2010, 136 с.*

4. <http://orthography.academic.ru/2078/%D0%B1%D0%B8%D0%B1%D0%BB%D0%B8%D0%BE%D0%BF%D1%81%D0%B8%D1%85%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D0%B8%D1%8F>

5. <http://psyfactor.org/lib/bibliopsy.htm>

6. <http://www.ifap.ru/library/book193.pdf>

7. https://az.wikipedia.org/wiki/Abbasqulu_a%C4%9Fa_Bak%C4%B1xanov

ПСИХОЛОГИЯ ЧТЕНИЯ

МАМЕДОВ Э.Э.

РЕЗЮМЕ

В этой статье говорится о чтении, о его роли в формировании человека как личност, научно-теоретические и литературные мнения об этом, а также рассказывается о вопросах чтения социологии, педагогики и психологии.

Ключевые слова: Библиопсихология, библиотечное обслуживание, чтение, педагогика чтения, психология чтения, социология чтения.

READING PSYCHOLOGY

MAMMADOV E.E.

SUMMARY

In this article is spoken about the reading, about its role in the formation of man as a person, and scientific-theoretical and literary opinions about it. The article also discusses the issues of sociology, pedagogy and psychology of reading.

Keywords: Bibliopsychology, library service, reading, reading pedagogy, reading psychology, reading sociology.